

I. EDITORIAL

LIBERTATEA DE RELIGIE ÎN SPAȚIUL JURIDIC EUROPEAN CONTEMPORAN

Prof. univ. dr. Ovidiu Predescu

1. Relația omului cu spiritualitatea (Divinitatea) se află la fundamentul întregii evoluții social-istorice a umanității, precum și a cunoașterii, în general, „relație care contribuie la cunoașterea de sine, la o înțelegere superioară a omului și a lumii în care trăiește, în concordanță cu spațiul și problematica cosmosului”¹.

François-Marie Arouet, zis Voltaire, în al său *Dicționar filosofic* din anul 1764, definind *religia ideală*, arăta, printre altele, că: aceasta ar trebui să fie cât mai simplă cu putință; să fie mai mult morală și mai puțin dogmatică; să promoveze numai iubirea de Dumnezeu, dreptatea, toleranța și omenia². În ceea ce ne privește, așa cum am relevat în cartea noastră – *Dialogul continuu* –, „religia este un ansamblu de dogme și rituri care s-a născut din nevoia omului de a umple golul ontologic din cunoașterea sa, de a orândui, într-un fel sau altul, lucrurile din viața lui care-i lăsau impresia că nu sunt în regulă, și care în sine vizează mântuirea omului”³. La rândul său, un mare gânditor al vremurilor actuale, este vorba de Mario Vargas Llosa, arată că, într-o societate deschisă, „religia ține de domeniul privatului și nu trebuie să uzurpe funcțiile statului, care trebuie să se mențină laic tocmai pentru a evita monopolul în domeniul religiei, acesta fiind întotdeauna o sursă de abuzuri și de corupție... Atâta timp cât religia rămâne în cadrul privatului, ea nu reprezintă un pericol pentru democrație, ci mai degrabă fundamentul și complinirea de neînlocuit ale acesteia”⁴.

Conștiința umană, în ambele ei forme – individuală și socială –, face parte din conștiința universală. Totodată, sub aspect spiritual, conștiința rămâne „sediul unei capacități superioare de înțelegere și judecare a lucrurilor, bazată pe o cunoaștere

¹ V. Stănescu, *Globalizarea – Spre o nouă treaptă de civilizație...*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2009, p. 227.

² A se vedea O. Predescu, *Dialogul continuu*, Ed. Neverland, București, 2011, p. 199.

³ *Ibidem*, p. 197.

⁴ M.V. Llosa, *Civilizația spectacolului*, Ed. Humanitas, București, 2017, pp. 153-154.

adâncă a realității, ca și a existenței unui sens în Univers, a unei rațiuni transcendente, pe însușirea Divinității de a fi dincolo de limitele experienței umane, în lumea semnificațiilor și a esențelor, în domeniul religiei. De unde rezultă încă necesitatea religiei, a lui Dumnezeu, pentru a explica și a înțelege lumea, privită însă contextual, ca element al Cosmosului, dar și ca un Univers al Sinelui, încă insuficient cunoscut și, ca urmare, valorizat. Este vorba de o înțelegere etică superioară a unei dimensiuni invizibile, în spirit, un fel de maieutică, de descifrare a adevărului existenței și rolului omului în Univers”⁵.

Cu referire la *spațiul juridic european contemporan*, religia constituie o problemă semnificativă, dar și o provocare, în împrejurările în care ea trebuie să joace un *rol de pace, securitate și stabilitate*. De aici, și importanța consacării și garantării în documente juridice internaționale, regionale și naționale a *libertății de religie a persoanei*, dar și a prevederii prin lege a unor limite privind exercitarea acestui drept fundamental, această libertate fiind caracteristică drepturilor omului în societate.

2. În art. 9 par. 1, Convenția (europeană) pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (Convenția) prevede că: „Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor”.

Așa cum reiese din textul mai sus citat, între cele trei libertăți există o strânsă conexiune, fiind, sub aspectul importanței lor, potrivit Curții Europene a Drepturilor Omului (în continuare denumită „Curtea Europeană,” sau „CEDO”), unul dintre fundamentele unei societăți democratice în sensul Convenției. Deopotrivă, Curtea Europeană a menționat că statele au o obligație pozitivă de a asigura exercitarea liniștită a drepturilor garantate de art. 9 din Convenție⁶.

În plus, trebuie remarcate cele două dimensiuni ale acestor libertăți și anume, pe de o parte, dimensiunea individuală propriu-zisă (a avea opinii și convingeri), iar, pe de altă parte, dimensiunea socială și politică (manifestarea acestora).

În legătură cu a doua dimensiune, art. 9 par. 2 din Convenție prevede măsurile necesare, într-o societate democratică, de restrângere a acestor libertăți, când aceasta este cerută de nevoia ocrotirii siguranței publice, de protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.

⁵ V. Stănescu, *op. cit.*, pp. 480-481.

⁶ A se vedea CEDO, Hotărârea din 20 septembrie 1994, în cauza *Otto-Preminger contra Austriei*, par. 47. Menționăm că toate hotărârile sau deciziile fostei Comisii Europene a Drepturilor Omului ori ale CEDO la care facem referire sunt accesibile pe site-ul Curții Europene, www.echr.coe.int. A se vedea și M. Udriou, O. Predescu, *Protecția europeană a drepturilor omului și procesul penal român (Tratat)*, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 92.

Astfel, în doctrină⁷ se susține că libertățile consacrate și garantate în art. 9 din Convenție prezintă atât un *forum internum* (adică un aspect intern), cât și un aspect extern. Dacă ideile sau convingerile profunde, care se află în forul interior al persoanei, nu pot aduce atingere ordinii publice, libertatea fiind absolută, în schimb, pe plan extern, libertatea nu este decât relativă, întrucât, prin manifestarea convingerilor, se poate aduce atingere sau se poate amenința ordinea publică. Prin urmare, libertatea de a avea convingeri sau credințe este absolută, în timp ce libertatea de a le manifesta este relativă⁸.

3. Libertatea de religie implică dreptul persoanei de a adera sau nu la o religie, de a o practica sau nu sau de a o schimba.

De o importanță aparte pentru demersul nostru este definirea conceptului de cult. Astfel, termenul *cult* are două înțelesuri. Într-o primă accepțiune, prin *cult* se înțelege o asociație, o organizație religioasă, iar într-un alt înțeles, *cultul* este chiar ritualul practicat.

Însă în ambele accepțiuni, cultul religios desemnează exteriorizarea unei credințe religioase atât prin unirea celor de aceeași credință într-o asociație religioasă, cât și prin organizarea de procesiuni, adunări religioase ș.a.⁹

Mai trebuie precizat că organizarea cultelor religioase este liberă, fiecare dintre aceste culte având statutele sale proprii.

Cu toate acestea, nici Convenția și nici jurisprudența organelor sale nu au dat o definiție a noțiunii de „religie” sau de „cult”; „de asemenea, acestea nu permit identificarea unor criterii de ordin general potrivit cărora anumite reprezentări spirituale să poată fi calificate ca având semnificația unei religii sau a unui cult”¹⁰.

La rândul ei, Curtea Europeană a relevat că nu toate opiniile constituie convingeri în sensul art. 9 din Convenție. *Exempli gratia*, într-o cauză¹¹, instanța de la Strasbourg a considerat că amenințarea cu o posibilă urmărire penală a soțului reclamantei pentru participarea acestuia la activitatea de sinucidere asistată nu constituie o încălcare a prevederilor art. 9 din Convenție, întrucât opinia reclamantei cu privire la noțiunea de *sinucidere asistată* nu reprezintă o formă de manifestare a religiei sau convingerilor.

În legătură cu exercitarea controlului respectării libertății de religie, apartenența unei persoane la marile religii sau confesiuni tradiționale, cum ar fi creștinismul, islamul, iudaismul, hinduismul ori budismul, nu ridică vreo problemă.

⁷ A se vedea J.-F. Renucci, *Traité de Droit Européen des droits de l'homme*, p. 193, apud M. Udrouiu, O. Predescu, *op. cit.*, p. 222 (nota de subsol nr. 3).

⁸ *Ibidem*, p. 222 (nota de subsol nr. 4).

⁹ M. Constantinescu ș.a., *Constituția României comentată și adnotată*, apud M. Udrouiu, O. Predescu, *op. cit.*, p. 225.

¹⁰ C. Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți*, apud M. Udrouiu, O. Predescu, *op. cit.*, p. 225 (nota de subsol nr. 2).

¹¹ A se vedea CEDO, Hotărârea din 29 aprilie 2002, în cauza *Pretty contra Marii Britanii*, par. 82.

Însă credințele religioase nu se limitează doar la cele menționate mai sus¹², problemele care necesită o prudență sporită punându-se cu privire la religiile minoritare și la noile grupări religioase. Astfel, *problema sectelor* se pune în mod inevitabil, mai ales că pe plan european există o neîncredere generală în privința sectelor și a acțiunilor acestora.

Este necesar să subliniem faptul că nici fosta Comisie Europeană a Drepturilor Omului (în continuare denumită „Comisia Europeană”) și nici Curtea Europeană nu au utilizat în general, în hotărârile și deciziile lor, termenul de „sectă”¹³. Totodată, aceste organe ale Convenției apreciază că toate grupările religioase și adepții lor beneficiază de o protecție egală a Convenției, cu o condiție, și anume ca reclamantul, pentru a beneficia de protecția art. 9, să dovedească apartenența sa la o anumită religie sau credință¹⁴.

Însă prevederile art. 9 din Convenție trebuie interpretate din perspectiva art. 11 din același document internațional regional în domeniul drepturilor omului, ce garanți tează protejează viața asociativă contra oricărei imixțiuni nejustificate a statului, deoarece comunitățile religioase tradiționale își desfășoară activitatea sub forma unor structuri organizate. Așa fiind, dreptul credincioșilor la libertatea religiei, care cuprinde dreptul de a manifesta religia colectiv, presupune ca credincioșii să poată să se asocieze liber, fără imixtiunea arbitrară a statului. În mod real, autonomia comunităților religioase este indispensabilă pluralismului într-o societate democratică avându-și locul chiar în centrul protecției oferite de art. 9 din Convenție¹⁵.

La aceasta se adaugă posibilitatea de a asigura protecția jurisdicțională a comunității religioase, a membrilor și a bunurilor sale – aceasta constituind unul dintre mijloacele de a exercita dreptul de manifestare a religiei pentru o comunitate religioasă, în totalitatea colectivului său. Prin urmare, respectarea dispozițiilor art. 9 din Convenție este asigurată nu numai în lumina art. 11 din Convenție, dar, în egală măsură, și în temeiul art. 6 (dreptul la un proces echitabil) din același act normativ.

Nesocotirea prevederilor art. 9 din Convenție a fost invocată în mai multe cauze soluționate de Curtea Europeană de-a lungul timpului.

Relevăm, cu titlu de exemplu, cauzele: *Kokkinakis contra Greciei* sau *Manoussakis ș.a. contra Greciei*, CEDO statuând că statul nu poate să impună condiții rigide sau chiar prohibitive exercitării anumitor culte neortodoxe, cum ar fi cel al „Martorilor lui Iehova”; *Larissis ș.a. contra Greciei*, cu referire la acte de prozelitism săvârșite de

¹² Pentru detalii, a se vedea Ph. Gaudin (coordonator), *Marile religii*, Ed. Orizonturi, București.

¹³ A se vedea CEDO, Hotărârea din 26 septembrie 1996, în cauza *Manoussakis contra Greciei*, par. 39.

¹⁴ În acest sens, a se vedea și B. Selejan-Guțan, *Protecția europeană a drepturilor omului*, Ed. All Beck, București, 2004, p. 168.

¹⁵ M. Udriou, O. Predescu, *op. cit.*, p. 226.

unii ofițeri ai armatei elene, adepți ai bisericii protestante, pe de o parte, asupra unor ostași din subordinea acestora, precum și asupra unor civili, pe de altă parte; *Leyla Şahin contra Turciei*, cu privire la portul voalului islamic în instituțiile publice de învățământ superior și semnificația politică a acestuia.

În literatura de specialitate¹⁶ s-a mai arătat că transfuziile de sânge efectuate împotriva obiecțiilor de ordin religios sunt justificate, întrucât constituie măsuri necesare pentru siguranța publică și pentru protejarea drepturilor și libertăților altora. Tot astfel, potrivit fostei Comisii Europene, necesitatea asigurării sănătății publice justifică o ingerință în libertatea de religie, și anume în cazul în care legislația prevede obligația pentru conducătorii de motociclete de a purta cască (în speță, între 1973 și 1976, reclamantul, resortisant indian, care locuia pe teritoriul Marii Britanii, credincios sikh, a fost amendat de 20 de ori pentru faptul că nu a purtat cască de protecție), iar o religie impune adepților ei portul turbanului¹⁷.

Aceeași Comisie Europeană, într-un alt caz, a relevat că, interpretat din perspectiva art. 4 par. 3 lit. b) din Convenție [nu se consideră muncă forțată sau obligatorie în sensul art. 4 din Convenție (Interzicerea sclaviei și a muncii forțate), orice serviciu cu caracter militar sau, în cazul celor care refuză să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință, în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu], art. 9 nu recunoaște celor care refuză să satisfacă un serviciu militar din motive de conștiință dreptul de a fi scutiți de îndeplinirea unui serviciu civil în locul celui militar¹⁸.

4. În vederea asigurării respectării drepturilor prevăzute în art. 9 din Convenție, statelor membre ale Consiliului Europei le revin două tipuri de obligații: *obligații substanțiale negative* și *obligații substanțiale pozitive*, acestea din urmă presupunând luarea unor măsuri adecvate în scopul mai sus menționat.

În îndeplinirea obligațiilor pozitive de către stat, incriminarea blasfemiei reprezintă un mijloc corespunzător de a preveni atacurile fundamentate pe teme religioase¹⁹.

Mai mult, Curtea de la Strasbourg a considerat că statele au și obligația procedurală de a desfășura o anchetă în mod efectiv atunci când dreptul prevăzut de art. 9 din Convenție este nesocotit.

În acest cadru, într-o speță²⁰, s-a reținut că rolul autorităților nu este acela de a înlătura cauza tensiunii dintre membrii unor culte diferite între care există

¹⁶ J.L. Charrier, *Code de la Convention européenne des droits de l'homme*, Litec, 2005, apud M. Udrouiu, O. Predescu, *op. cit.*, p. 230.

¹⁷ A se vedea Comisia Europeană, Decizia din 12 iulie 1978, în cauza *X contra Marii Britanii*, par. 1-4 (în fapt), par. 1-2 (în drept).

¹⁸ A se vedea Comisia Europeană, Decizia din 14 octombrie 1985, în cauza *Johansen contra Norvegiei*, par. 1 (în fapt), 1, 4 (în drept).

¹⁹ A se vedea R. Clayton, H. Tomlinson, *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, 2000, p. 976.

²⁰ A se vedea CEDO, Hotărârea din 3 mai 2007, în cauza celor 97 de membri ai Congregației Glandi a martorilor lui Iehova *contra eorgiei*, par. 132-134.

rivalitate, prin eliminarea pluralismului, ci acela de a se asigura că grupurile rivale se tolerează unele pe altele. Prin urmare, lipsa oricărei reacții a autorităților împotriva actelor de violență la care au fost supuși membrii comunității religioase a Martorilor lui Iehova de către membrii comunității creștine (întemeiată pe argumentul că victimele agresiunii erau percepuți ca o amenințare împotriva ortodoxiei creștine) a fost considerată de către Curtea Europeană ca încălcând art. 9 din Convenție.

5. Având în vedere cele de mai sus, putem desprinde câteva *concluzii* asupra libertății de religie în spațiul juridic european contemporan.

Mai întâi, rolul important pe care îl are relația omului cu spiritualitatea (Divinitatea) atât pentru întreaga evoluție social-istorică a umanității, cât și pentru cunoaștere.

Apoi, libertatea de religie, alături de celelalte două libertăți consacrate și garantate de art. 9 par. 1 din Convenție – libertatea de gândire și libertatea de conștiință –, prezintă două aspecte esențiale: un aspect intern (*forum internum*) și un aspect extern. Astfel, libertatea de a avea convingeri sau credințe este absolută, întrucât ideile sau convingerile profunde aflate în forul interior al persoanei nu pot aduce atingere ordinii publice, în timp ce libertatea de a le manifesta este relativă, deoarece, prin exteriorizarea convingerilor, se poate aduce atingere sau se poate amenința ordinea publică.

În al treilea rând, nici Convenția și nici practica judiciară a organelor sale nu au dat până în prezent o definiție a noțiunii de „religie” ori de „cult” și nu s-au identificat încă unele criterii de ordin general în baza cărora anumite reprezentări spirituale să poată fi calificate ca având semnificația unei religii sau a unui cult.

De asemenea, din jurisprudența organelor Convenției a rezultat că religiile minoritare și noile grupări religioase creează probleme ce necesită o abordare prudentă, problema sectelor devenind una inevitabilă, pentru că, pe plan european, există o neîncredere generală în privința acestora. Mai mult, atât fosta Comisie Europeană, cât și Curtea Europeană s-au ferit să folosească termenul de „sectă” în hotărârile lor.

În altă ordine de idei, și Comisia Europeană, și Curtea Europeană s-au pronunțat pentru un tratament egal al tuturor grupărilor religioase din Europa în temeiul art. 9 par. 1 din Convenție, atât timp cât o persoană poate să facă dovada apartenenței la o anumită religie sau la o anumite credință. Totodată, s-a decis că libertatea de religie poate fi exercitată neîngrădit, ea putând fi limitată numai în baza art. 9 par. 2 din Convenție.

În sfârșit scopul asigurării respectării art. 9 din Convenție, statelor membre le revin obligații substanțiale negative și pozitive, acestea din urmă constând în luarea măsurilor adecvate în acest sens.